JURGITA GIRČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

ITALŲ KULINARIJOS SVETIMŽODŽIAI

Lietuvoje išleidžiama artimesnių ir tolimesnių kraštų valgius pristatančių knygų, esama kavinių ir restoranų, kurie siūlo įvairių šalių patiekalų, gausu valgių receptų periodinėje spaudoje, internete ir kt. Tokie valgiai, gėrimai, maisto gaminiai įvardijami naujais pasiskolintais žodžiais – naujaisiais svetimžodžiais. Kalbos praktikams – tekstų kūrėjams, vertėjams, redaktoriams, kalbos normintojams – kitų kraštų virtuvių realijas įvardijantys naujieji svetimžodžiai kelia nemaža problemų: reikia spręsti, ar palikti svetimžodžiu išreikštą pavadinimą, ar mėginti ieškoti lietuviško atitikmens; pasirinkus svetimžodį, kyla jo perrašos ir kitokių klausimų. Straipsnyje šiais aspektais nagrinėjami Lietuvoje ypač populiarios italų kulinarijos naujieji svetimžodžiai, 1990–2008 m. pasirodę lietuviškuose rašytiniuose ir elektroniniuose šaltiniuose – spaudoje, valgiaraščiuose, (kulinarijos srities) interneto svetainių informacinėje ir komunikacinėje erdvėje, (verstinėje) literatūroje, nefiksuoti iki 1990 m. parengtuose lietuviškuose žodynuose (TŽŽ 1985 ir kt.)[1]. Aptariami naujųjų svetimžodžių vartosenos polinkiai – raiškos variantiškumas, konkurencija su lietuviškais atitikmenimis, svarstomas santykis su bendrinės kalbos normomis ir norminimo perspektyva.

Rašytiniuose ir elektroniniuose šaltiniuose užfiksuota per šimtą italų kulinarijos svetimžodžių (Tartilaitė 2008: 4). Jie yra pasiskolinti dėl designatinių (poreikio įvardyti naujas realijas) ir semantinių (kai reikia išryškinti reikšmės skirtumus, nes naujos ir senos sąvokos turinys sutampa tik iš dalies) priežasčių, o tekstuose paprastai atlieka referentinę, t. y. informacijos

[1] Remiamasi straipsnio autorės sudarytomis elektroninėmis Naujųjų svetimžodžių ir jų atitikmenų (1990–2001 m., per 1500 svetimžodžių ir 500 jų atitikmenų) bei Lietuvių kalbos naujažodžių (1990–2008 m., per 2000 naujažodžių) vartosenos duomenų bazėmis ir Jovitos Tartilaitės parengtu Itališkos virtuvės naujažodžių vartosenos duomenynu (66 naujažodžiai: žr. Tartilaitė 2008: 44–59). Vartosenos polinkių patikrai naudotasi bendrąja interneto paieškos sistema *Google*.

perdavimo, funkciją (plačiau apie naujųjų svetimžodžių skolinimosi priežastis ir funkcijas žr. Vaicekauskienė 2007: 33–67). Didžiausią šių naujųjų svetimžodžių dalį (per trečdalį) sudaro įvairių makaronų tešlos gaminių pavadinimai (pvz., *lazanija*), kiek mažiau (maždaug po penktadalį) sūrius (pvz., *pekorinas*) ir duoną bei saldumynus (pvz.: *brušeta, tiramisas*) įvardijantys svetimžodžiai, maždaug po dešimtadalį – gėrimų ir valgių pavadinimai (pvz.: *espresas; rizotas*), keletu svetimžodžių vadinami padažai (pvz., *pesto*) (žr. Tartilaitė 2008: 13). Skirtingi italų kulinarijos svetimžodžiai lietuviškuose tekstuose pasirodė ne vienu metu, todėl skiriasi jų prisitaikymas prie lietuvių kalbos sistemos.

NAUJŲJŲ SVETIMŽODŽIŲ RAIŠKOS VARIANTIŠKUMAS IR NORMA

Italų kulinarijos svetimžodžiams, kaip ir apskritai naujiesiems svetimžodžiams (žr. Mikelionienė 2000: 25; Vaicekauskienė 2007: 159), būdingas raiškos variantiškumas. Vienas italų kulinarijos svetimžodis gali turėti per dešimt vartosenoje funkcionuojančių variantų, pvz.: *kapučinas, kapučino, kapucinas, kapucino, kappucino, kapuccino*, *kappuccino, capucino, cappuccinno, cappucino, cappuccino* „espresas su specialia įranga įplakto karšto pieno trupučiu“ (it. *cappuccino*[2]). Toks didelis raiškos variantiškumas būdingas nedidelei daliai nagrinėjamų svetimžodžių – mažiau nei dešimtadaliui. Dažniausiai variantų skaičius svyruoja nuo vieno iki penkių, pvz.: *pesto* „bazilikų ir kt. padažas“ (it. *pesto*); *grapa*, *grappa* „vynuogių degtinė“ (it. *grappa*); *tiramisas*, *tiramissu*, *tiramisu* „maskarponės, espreso ir kt. desertas“ (it. *tiramisù* < tirami su „pakelk mane“); *latė*, *lattė*, *late*, *latte* „espresas su specialia įranga įplakto daug karšto pieno“ (it. *(caffè) latte*, *caffelatte*); *ravioliai*, *ravijoliai*, *ravijoli*, *raviolli*, *ravioli* „makaronų tešlos keturkampiai virtiniai su mėsos ar kt. įdaru“ (it. *ravioli*)[3]. Kai kurios formos yra retos, atsitiktinės, bet visuomet esama bent kelių realiai konkuruojančių vieno ir to paties svetimžodžio variantų; dažniausiai tai esti originalo ir viena ar kelios sulietuvintos formos.

---

[2] Šio italų kalbos žodžio pamatas yra kitas, senesnis, skolinys *kapucinas* „tam tikrai pranciškonų ordino atšakai priklausantis vienuolis“. Vienuolio, dėvinčio apsiaustą su gobtuvu (*cappuccio* – smailus gobtuvas), pavadinimas vėliau metaforiškai pritaikytas kavos rūšiai įvardyti.

[3] Šaltiniai, kuriais remiantis nustatytos apibrėžtys ir pamatinės (italų kalba) svetimžodžių formos, pateikiami šaltinių sąraše. Konkrečių svetimžodžių etimologija, išskyrus nagrinėjamajai temai aktualius atvejus, nenurodoma (plg. it. *pesto* < *pestare* < lot. *pistare* (*pinsere*)). Apibendrinant pasakytina, kad, be vienos kitos išimties (pvz., it. *grappa* < s. vok. *krāpfo*), tiriamųjų italų kulinarijos svetimžodžių (italybių) pamatas – lotynų kalba.

Vartosenoje aptinkamus italų kulinarijos svetimžodžius pagal prisitaikymą prie lietuvių kalbos sistemos galima skirti į keturias grupes: 1) autentiškos rašybos, pvz., *cannelloni* (variantai – *canneloni, canelloni, caneloni*) „stambūs, dideli makaronų tešlos vamzdeliai, įdaromi sūriu, faršu ar pan., ppr. kepami orkaitėje“ (it. *cannelloni*); 2) įformintus morfologiškai, bet neadaptuotus ortografiškai, pvz., *canelloniai*; 3) adaptuotus ortografiškai, bet neįformintus morfologiškai, pvz., *kaneloni*; 4) adaptuotus ortografiškai ir morfologiškai, pvz., *kaneloniai* (plg. Girčienė, Liutkevičienė 2007: 110–111).

Daugiausia variantų galima priskirti autentiškos rašybos (1) grupei, pvz.: ***mozzarella**, mozzarela, mozarella, mozarrella, moccarella, mocarella, mocarrella* „minkštas, baltas itališkas buivolių ar karvių pieno sūris“ (it. *mozzarella*).

Supjaustykite pomidorus bei **mozzarella** sūrį riekelėmis ir sudėkite į lėkštę ratu (*www.manovirtuve.com*)

200g **Mozzarela** sūrio (*www.manovirtuve.com*)

Sūris „**Mozarella**“ yra gaminamas pagal tikrąsias šalies tradicijas ir pasižymi išskirtiniu skoniu (*www.meniu.lt*)

„**Mozarrella**“ sūrio ir pomidorų salotos su pesto padažu (*www.delfi.lt*)

Ant kiekvienos picos dedama po 5 **Moccarella** sūrio riekeles (*www.gardu.lt*)

Žuvies apkepukas: 4 rutuliukai **mocarella** (*www.dieta.lt*)

Mocarrella – tai fantastiška (*www.naturele*)[4]

Dažnai variantiškumas būdingas ir ortografiškai bei morfologiškai adaptuotiems (4) svetimžodžiams, pvz.: *mocarela, modzarela, mozarela*.

Daržovės, šviežia lašiša, krevetės, **mocarelos** sūris, pievagrybiai, alyvos (*restorano „Da Antonio“ valgiaraštis*)

Pagal struktūrą sūriai būna švieži, brandinti (naminės grietinėlės, **modzarelos** ir rikotos sūris), minkšti (*www.virejai.lt*)

250 g **mozarelos** sūrio (*www.sintagma.lt*)

Beje, apie morfologinį adaptavimą kartais galima spręsti tik iš konteksto, plg. *salotos su **mocarela*** ir ***mocarela** sūrio salotos*; *dabar juos virsiu ir valgysiu su **mozzarella*** ir *šaltai rūkytas kumpis su **mozzarella** sūriu*. Tai priklauso

[4] Čia ir toliau pavyzdžiuose aktualūs teksto elementai tamsiu ar retintu šriftu yra išskirti straipsnio autorės, grafiniai ženklai (kabutės ir pasvirasis šriftas) autentiški.

nuo svetimžodžio baigmens – šiuo atveju jis sutampa su lietuviška moteriškosios giminės galūne *-a*. Moteriškosios giminės italų kulinarijos svetimžodžių yra palyginti nemažai – apie trečdalį (iš lietuvių kalbos giminės galūnę gavusių naujųjų svetimžodžių moteriškajai giminei priskirtina tik apie 12 proc., žr. Vaicekauskienė 2007: 174). Ją gana lengvai įgauna tie svetimžodžiai, kurių originalo forma turi baigmenį *-a* arba *-e* (pastarųjų beveik perpus mažiau), pvz.: *rikota* (it. *ricotta*) „nebrandintas varškės sūris (varškė)"; *maskarponė* (it. *mascarpone*) „minkštas tepamas balsvas sūris" (dar žr. anksčiau pateiktus pavyzdžius). Kol kas kaitomų formų neturi daugiskaitiniai svetimžodžiai, įvardijantys makaronus, pvz.: *farfale* „kaspinėlių pavidalo makaronai" (it. *farfalle*, vns. *farfalla*); *pene* „nedidelio vamzdelio pavidalo įkypai nupjautais galais makaronai" (it. *penne*, vns. *penna*).

Spagečiai su **rikotos** ir avies sūriu (*www.skanus.lt/receptai*)

Sudedame susmulkintą **maskarponę**, kiaušinių baltymus, viską gerai išmaišome (*www.receptuknyga.lt*)

Farfale (plaštakių formos makaronų) salotos su pesto padažu (*www.zebra.lt*)

Pene makaronai su jūrų gėrybėm, balto vyno, kario ir grietinėlės padažu (*www.meniu.lt*)

Vyriškosios giminės pavidalą įgauna dauguma svetimžodžių, kurių originalo forma turi baigmenį *-o* – jis tampa lietuviška galūne *-as*, pvz., *taledžas* „pusminkštis karvių pieno sūris" (it. *taleggio*). Vyriškajai giminei priskiriami ir daugiskaitiniai svetimžodžiai, kurių originalo forma turi baigmenį *-i*, – jie įgauna lietuvišką galūnę *-is* (dgs. *-iai*), pvz., *ravi(j)oliai* (it. *ravioli*, vns. *raviolo*).

Tačiau kol kas didesnė tokių svetimžodžių dalis dar neturi morfologiškai, o dažnai ir ortografiškai įformintų formų, pvz., *capellini* „ilgi, už spagečius plonesni makaronai" (it. *capellini*, vns. *capelinno*).

Taledžas, provolonė, rikota ir dar kartą mocarela ir parmidžanas – tiesiog akivaizdžiai gali pajusti, kaip užverda temperamentas ir kyla apetitas! (*www.patiekalai.lt*)

Itališkos salotos. 4 porcijoms reikės: 500 g **raviolių** su špinatų įdaru, druskos, kelių lašų alyvuogių aliejaus (*www.beta.lt*)

Tie makaronai kuriuos mes žinome kaip spaghetti pagal storį gali vadintis ir **capellini** (*www.patiekalai.lt*)

Pažymėtina, kad minėtos morfologiškai ir ortografiškai adaptuotos italų kulinarijos svetimžodžių formos nėra vieninteliai variantai – vartosenoje jos kol kas konkuruoja su kitomis, t. y. nekaitomomis, ortografiškai neadaptuotomis formomis (žr. anksčiau pateiktus pavyzdžius). Dauguma svetimžodžių raiškos variantų randasi mėginant perteikti (dažnai su klaidomis) autentišką svetimžodžio rašybą (kartais raiškos variantų esama ir italų kalboje)[5] arba ieškant tinkamiausios sulietuvintos raiškos (plg. Girčienė, Liutkevičienė 2007: 110).

Raiškos variantiškumas priklauso nuo svetimžodžio pasirodymo lietuviškuose tekstuose laiko (t. y. vartojimo tradicijos) bei intensyvumo, susijusio su įvardijamos realijos aktualumu kalbos vartotojams, ir svetimžodžio ortografijos. Iš pradžių vartosenoje svetimžodis dažnai pasirodo autentiškos formos. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, sudėtingesnės rašybos svetimžodžiams būdingi ir klaidingi originalo raiškos variantai. Mėginant perteikti svetimžodžio tarimą, ima rastis ortografiškai adaptuotų formų. Jų skaičius taip pat priklauso nuo svetimžodžio ortografijos – kuo ji svetimesnė lietuvių kalbai, tuo daugiau variantų. Nelygu svetimžodžio baigmuo, kai kurios formos gana greitai arba iškart priskiriamos tam tikrai kaitybos paradigmai. Tai tipiškas reiškinys – skolinimosi procesui įprasta formos kaita dažnai (bet nebūtinai) vyksta ortografijos ir morfologijos konvergencijos kryptimi (Vaicekauskienė 2007: 159). Pažymėtina, kad autentiška rašyba neužkerta kelio adaptuoti italų kulinarijos svetimžodžių morfologiškai – toks polinkis būdingas ir kitiems naujiesiems svetimžodžiams (plačiau žr. Vaicekauskienė 2007: 183).

Redaguojamai viešajai rašytinei vartosenai (literatūra, spauda, informacinė interneto erdvė) būdingiausios ortografiškai ir morfologiškai adaptuotos, vartosenos (ir norminimo) tradiciją turinčių svetimžodžių formos arba grafiškai išskirtos autentiškos, neturinčių vartosenos (ir norminimo) tradicijos svetimžodžių formos. Kaip tarpinis galutinio prisitaikymo prie lietuvių kalbos sistemos variantas čia aptinkamos ir ortografiškai adaptuotos, bet morfologiškai neįformintos svetimžodžių raiškos formos. Bet dauguma jų iš viešosios vartosenos paprastai išnyksta.

Privačioji rašytinė vartosena (ją reprezentuoja komunikacinė interneto erdvė) margesnė. Čia, žinoma, galima rasti ir minėtų viešajai vartosenai būdingų italų kulinarijos svetimžodžių raiškos variantų, t. y. ortografiškai bei

[5] Bendrosios interneto paieškos sistemos *Google* duomenimis, itin didelis italų kulinarijos svetimžodžių vadinamosios autentiškos raiškos variantiškumas būdingas ir kitoms kalboms, pvz., anglų, vokiečių.

morfologiškai adaptuotų, ir autentiškos raiškos, tik pastarųjų nelinkstama grafiškai skirti. Be to, čia dažniau ir vienos, ir kitos formos pateikiamos su klaidomis. O štai ortografiškai neadaptuotas, bet morfologiškai įformintas svetimžodžių formas bent jau kol kas galima laikyti būtent privačiosios vartosenos variantais. Tai rodo ir kiekybiniai duomenys: morfologiškai adaptuoti, bet ortografiškai neįforminti naujųjų svetimžodžių raiškos variantai yra patys rečiausi.

Pastebėti skirtumai leistų daryti prielaidą, kad (dažniausiai) kalbos redaktorių prižiūrimoje viešojoje rašytinėje vartosenoje iš esmės stengiamasi laikytis tradicijų – ortografiškai ir morfologiškai adaptuoti italų kulinarijos svetimžodžius. Tai neabejotinai reikalauja kalbos praktikų pastangų: įvairiuose kalbos norminamuosiuose šaltiniuose (Europos Sąjungos terminų žodyne *Eurovoc* (EUR), Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijų banke (VLKK KKB), naujesniuose tarptautinių žodžių žodynuose (TŽŽ 2001 ir kt.)) kalbamuoju metu galima rasti tik mažiau nei penktadalio italų kulinarijos svetimžodžių (daugiausia itališkų sūrių pavadinimų) adaptuotą norminę raišką, pvz.: *e(k)spresas, gnočiai, gorgoncola, grapa, kapučinas, lazanija, maskarponė, parmidžanas, ravioliai, rizotas*. Kitais atvejais tenka remtis vartosena, rinktis tikėtiną tinkamiausią adaptuotą raiškos variantą. Jei nesama net menkiausios adaptuotos(ų) formos(ų) vartosenos tradicijos, rizikuojama pateikti kalbos vartotojui neatpažįstamą ir galbūt vėliau normintojų kitaip adaptuosimą svetimžodžio formą. Todėl dažniausia išeitis tokiais atvejais – paliekamos autentiškos grafiškai išskirtos formos. Jos yra gana dažnos, bet taip elgiamasi tik neturint kitos išeities: (tinkamo) atitikmens nesama, adaptuoti be normintojų leidimo, matyt, vis dar nedrįstama (saugantis pažeisti bendrąją kalbos gryninimo nuostatą). Dar nelabai atsižvelgiama į tai, kad 2007 m. pradžioje patvirtintuose *Bendruosiuose naujųjų skolinių norminimo kriterijuose* (toliau – BNSNK) yra nurodyti du galimi naujųjų svetimžodžių norminimo būdai – norminimas adaptuojant ir keičiant atitikmeniu, o neadaptuoti naujieji svetimžodžiai laikomi nenorminiais.

Viešosios vartosenos polinkis autentiškas formas išskirti grafiškai skatina manyti, kad tokia raiška suvokiama kaip intarpas į lietuvišką tekstą, netipiškas elementas. Šis ir kiti tyrimai leistų daryti prielaidą, kad tokia viešosios vartosenos padėtis yra trūktino norminimo padarinys. Ilgą laiką nesant aiškių naujųjų svetimžodžių norminimo kriterijų, buvo mėginama įgyvendinti svarbiausią nuostatą – neįsileisti svetimžodžių, ieškoti jiems atitikmenų, vengta rekomenduoti adaptuotas svetimžodžių, net ir neturinčių atitikme-

nų, formas, esą taip būtų įteisintas skolintas pavadinimas. Tinkamų atitikmenų neturintys svetimžodžiai kalbos norminamuosiuose veikaluose būdavo tiesiog apeinami, išskirtiniais atvejais autentiškos raiškos svetimžodžius siūloma išskirti grafiškai[6]. Taigi, kam naują realiją būtina įvardyti nedelsiant, tekdavo (ir tenka) spręsti pačiam – laviruoti tarp (nesamų) normų, teksto kokybės ir adresato galimybių jį atkoduoti (žr. toliau pateikiamą pavyzdį):

> Ar tai ne gulbės pieno skonis? Ne – ***cannoli*** įdaras gaminamas iš **tepamojo grūdėtosios varškės** (***riccota***) arba **maskarponės** sūrio ir paslepiamas tešlos vamzdelyje... Paskutinis puodelis kavos. Išmokome užsisakyti jos neversdami padavėjų baisėtis: po sočių pietų – jokios **kavos su pienu**, tik **espreso**, geriausiai – su **sambuka** (**anyžių skonio likeris**), kad akyse prašviesėtų... **Sambuka** atgaivina jausmus... (*Moteris* 2008 07)

Išskirtiniu (tamsiu) šriftu pažymėti italų kulinarijos svetimžodžiai ir jų atitikmenys sudaro net trečdalį teksto. Straipsnio autoriaus ir (ar) redaktoriaus pastangos kurti kokybišką tekstą nekelia abejonių. Grafinis išskyrimas ir skliaustuose pateikiama papildoma informacija, žinoma, ardo jo vientisumą, bet ir viena, ir kita rodo pastangas adresatui suprantamai perteikti informaciją ir nepažeisti kalbos normų. Nauji svetimžodžiai komunikaciniais tikslais dažnai palydimi skliaustuose ar tekste įkomponuojamų (meta)lingvistinių komentarų – šiuo atveju tai *sambukos* aprašas (skliaustuose) ir antrajame sakinyje išskleistas *kanolio* „trapios tešlos vamzdelio pavidalo riebaluose virtas pyragaitis, ppr. su rikotos ir kt. įdaru“ (it. *cannolo*, dgs. *cannoli*) aprašas. O štai svetimžodžio *rikota* aprašomojo pobūdžio atitikmuo *tepamasis grūdėtosios varškės sūris* neabejotinai pasirinktas stengiantis nepažeisti kalbos normų, tikėtina, suvokiant jo netinkamumą (neekonomiškas, nedarus ir pan.; žr. BNSNK), dekodavimo sunkumą (skliaustuose jis aiškinamas grafiškai išskirtu neadaptuotu svetimžodžiu – pertekliniu teksto elementu). Teksto raišką ir grafiką neabejotinai trikdo ir kitas taip pateikiamas neadaptuotas svetimžodis *cannoli*, matyt, paliktas stengiantis nepažeisti kalbos normų. Tokią prielaidą tarsi patvirtintų adaptuotos visų kitų svetimžodžių for-

---

[6] Plačiau apie svetimžodžių grafiškai išskirtos autentiškos raiškos plitimo polinkius, priežastis, galimus padarinius, norminimo kryptis ir pan. žr.: Girčienė J. Verstinės literatūros naujažodžiai. – *Kalbos kultūra* 79, 2006, 83–85; Girčienė J. Naujųjų skolinių vartosena: kalbos kultūros ir stilistikos takoskyra. – *Kalbos kultūra* 80, 2007, 143–147; Girčienė J., Liutkevičienė D. Sūrių pavadinimų vartosena ir norma. – *Kalbos kultūra* 80, 2007, 110–113; Vaicekauskienė L. *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai*, 2007, 177–189 ir kt.

mos *maskarponė*, *espresas*[7], *sambuka*[8] (it. *sambuca*): pirmųjų dviejų adaptuotas formas kalbamuoju metu galima rasti minėtuose kalbos norminamuosiuose šaltiniuose. Pastangas laikytis kalbos rekomendacijų, netgi jei tai kertasi su informacijos perteikimo tikslumu, rodytų dar vienas lietuviškas aprašomojo pobūdžio realijos pavadinimas *kava su pienu* – jį, galima manyti, pasirinkus vietoj skolinto vienos iš kavos su pienu rūšių (pvz., *latės* ar *kapučino*) pavadinimo.

Pateiktasis tipiškas viešosios vartosenos pavyzdys atskleidžia dabartinę situaciją, sudėtingą ne tik tekstus rengiantiems kalbos praktikams, bet ir tų tekstų skaitytojams, turintiems juos atpažinti, dažnai kalbos „grynumo" sumetimais pratinamiems prie nesulietuvintos svetimžodžių raiškos (!). Autentiškos svetimžodžio raiškos įprastumą šiuolaikiniam kalbos vartotojui ypač gerai atskleidžia neredaguojama privačioji vartosena. Jai būdingos grafiškai neišskirtos autentiškos formos ir ortografiškai neadaptuoti, bet morfologiškai įforminti italų kulinarijos svetimžodžių raiškos variantai, pvz.:

Dariau šįvakar **cannelloni** (*http://qemm.blogas.lt*)

Canellonis su špinatais ir graikiškais riešutais šiaip labai skanu (*www.papugos.lt*)

Kad autentiškos raiškos plitimas yra bendras polinkis, nesusijęs su svetimžodžių semantinėmis grupėmis, rodo ir kitų tyrimų rezultatai: Loreta Vaicekauskienė, tyrusi naujųjų svetimžodžių vartoseną, mini naują polinkį ortografiškai neadaptuoti svetimžodžių (jis būdingas ne tik lietuvių, bet ir kitoms kalboms), kalbos vartotojų įprotį matyti autentišką rašybą (Vaicekauskienė 2007: 181, 187).

Taigi keltinas klausimas, ar mėginant puoselėti bendrąją kalbos gryninimo nuostatą – neįsileisti svetimžodžio, saugantis pažeisti normas, kalbai nepadaroma daugiau žalos? Gal kalbos normintojams, remiantis BNSNK, reikėtų kuo greičiau stengtis pateikti visuomenei tinkamiausią svetimžodžio raiškos variantą? Tai tikrai neužkirstų kelio atitikmenų paieškai[9]. Kaip rodo

---

[7] *Espreso* formoje galima būtų įžvelgti kilmininko linksnį: *jokios kavos su pienu, tik espreso* (numanoma *kava*); bet galima vertinti ir kaip morfologiškai neadaptuotą vartosenoje vis dar dažną variantą *espreso*, pvz., *sluoksniuotas* ***espreso*** (beje, pateikiamą BNSNK).

[8] Tas pat pasakytina ir apie svetimžodį *sambuka*. Tai galėtų būti ir vartosenoje paplitusi nekaitoma forma, plg. ***sambuka*** *likeris*, bet dviejų linksnių pozicijose pavartotas svetimžodis vis dėlto leistų manyti, kad tai nėra formalus baigmens panašumas.

[9] Tokių pavyzdžių jau esama: VLKK KKB teikiamos adaptuotos italų kulinarijos svetimžodžių *lazanija* bei *rizotas* formos ir kartu duodama įvairiuose šaltiniuose rekomenduojamų jų atitikmenų.

viešosios vartosenos poslinkiai, skatinami kad ir negausių sunormintų italų kulinarijos svetimžodžių sklaidos, ir bendrosios nuostatos dėl galimybės vartoti adaptuotas formas, tai galėtų stabdyti masiškai plintančią nesulietuvintą svetimžodžių raišką. Plg. skirtingu laiku parengtų tekstų ištraukas:

> ***Espresso*** kava yra pagrindas daugelio kitų populiarių kavos gėrimų, tokių kaip ***cappuccino***, ***latte***. <...> ***Cappuccino*** – tai itališka kava. Jai pagaminti naudojama ***espresso*** kava. <...> ***Latte*** ruošiama iš ***espresso*** ir garais pakaitinto bei lengvai suplakto pieno (*www.meniu.lt*, Restoranų verslas, Nr. 5, 2006)

> **Espreso** kava su **grapa**. <...> **Kapučino** kavą sudaro **espreso** kava, pakaitintas pienas ir pieno puta. <...> **Latė** kava <...> – tai itališka kava su pienu, patiekiama aukštoje taurėje ir ruošiama iš **espreso** kavos ir garu pakaitinto pieno (*www.paulig.lt* 2008)

NAUJŲJŲ SVETIMŽODŽIŲ SANTYKIS SU LIETUVIŠKAIS ATITIKMENIMIS

Atitikmenų yra pasiūlyta maždaug trečdaliui italų kulinarijos svetimžodžių. Dauguma turi jų po keletą, dažniausiai išreikštų nusakomojo pobūdžio dviejų ar trijų lietuvių kalbai įprastų žodžių junginiais (žr. Tartilaitė 2008: 11–12), pvz.: *kapučinas – balinta kava (su grietinėle, riešutais, šokoladu ir pan.); latė – balinta kava, kava su pienu, pieninė (pieniška) kava; lazanija – lakštiniai, itališki lakštiniai, lakštinių apkepas, skryliai; rizotas – ryžiai su įvairiomis daržovėmis, virtų ryžių užvalgis (su mėsa, daržovėmis, aštriaisiais prieskoniais), aitrusis ryžių ir mėsos troškinys su daržovėmis, ryžių apkepas* (žr. ĮPVT 2005: 27–35, 146). Tokie nusakomojo pobūdžio daugiažodžiai svetimžodžių atitikmenys vartosenoje neplinta. Jie negali pretenduoti tapti vieninteliais realijų pavadinimais: *kapučinas* ir *latė* nėra tas pats, kas Lietuvoje įprasta vadinti *kava su pienu* ar *balinta kava* (plg. šių svetimžodžių reikšmės aprašą); *lazanija* „orkaitėje kepti dideli nevirti makaronų tešlos lakštai su įvairiu įdaru“ neabejotinai skiriasi nuo lietuviams įprasto *lakštinių apkepo* „apkeptas valgis iš virtų mažų juostelių pavidalo makaronų su įvairiais priedais“[10]; *rizotas* „iš riebaluose apkeptų rizoto ryžių su įvairiais priedais gaminamas patiekalas“ – pirma, nėra tas pats, kas *ryžiai su įvairiomis daržovėmis; virtų ryžių užvalgis (su mėsa, daržovėmis, aštriaisiais prieskoniais); aitrusis ryžių ir*

[10] Plačiau apie svetimžodžio *lazanija* ir jo atitikmenų reikšmės neadekvatumą žr. Girčienė J. *Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartosena*, 2005, 113–114.

mėsos troškinys su daržovėmis; ryžių apkepas; antra, šie atitikmenys yra daugiažodžiai. Juk įvardyti nusakant – iš esmės galima bet ką (Vaicekauskienė 2007: 57). Jei, saugantis nepažeisti kalbos normų, tokie atitikmenys vis dėlto vartojami, greta skliaustuose (valgiaraščiuose – anglų ar kt. užsienio kalba pateiktame patiekalo apraše) komunikaciniais tikslais iki šiol būtinai nurodomas ir svetimžodis, nesvarbu, kad minėtieji atitikmenys nebėra nauji teikiniai. Aiškinamaisiais sumetimais svetimžodis kurį laiką gali būti ir tinkamo vienažodžio atitikmens palydovas (žr. toliau). Pvz.:

Balinta kava / Coffee **Latte** (*www.transylvania.lt/meniu*)

Lakštinių apkepas su lašišomis / **Lasagne** (4 porcijos) (*www.tindirindi.lt/forum*)

Čia yra ir koks tuzinas nepaprastų skanėstų, pavyzdžiui, <...> **ryžių troškinys** (**risotto**) (*www.york-capital.lt*)

Taigi, užuot įvardijus realiją tiksliu, tik jai vienai būdingu žodžiu, žaidžiamos savotiškos „apibūdinimo slėpynės". Toks elgesys ydingas ne tik etiniu (teksto rengėjui būtina įvardyti pavadinimą turinčią realiją, bet jis, sergėdamasis pažeisti iš tiesų dažnai net nesamas kalbos normas, to negali padaryti) bei komunikaciniu, bet ir kalbiniu požiūriu.

Tik keletas italų kulinarijos svetimžodžių turi vienažodžiais naujadarais arba junginiais su jais išreikštų atitikmenų, pvz., svetimžodžiams *lazanija* ir *rizotas* pakeisti siūlomi lietuviški pavadinimai *lakštinių* ***sluoksninys*** ir ***daugiaryžis***, ***daugiaryžis*** *apkepas* (žr. ĮPVT 2005: 31–35). Nors pastarasis teikinys gana naujas, jis vartosenoje, ir ne tik viešojoje, jau pastebimas, tiesa, kaip neįprastas naujadaras, kartais lydimas ne tik aiškinamojo svetimžodžio, bet ir ne visai palankių kalbos vartotojų komentarų (žr. išretintu šriftu):

Tai gali būti italų virtuvės pažibos **daugiaryžis** („**risotto**"), įvairūs makaronų patiekalai (*www.moteris.lt*)

Ir jos gimtinėje, saulėtoje Italijoje, gimė tradiciniai, klasika tapę patiekalai: kaip dabar priklauso sakyti – „**daugiaryžis**" (jeigu jums šito žodžio reikšmė neaiški, tai žinokite, kad po šiuo pavadinimu slepiasi seniai pažįstamas „rizotas") (*www.alfa.lt*)

Prie jo derinamas **daugiaryžis** su baravykais (*www.meniu.lt*)

Atitikmenų italų kulinarijos svetimžodžiams, tarp jų ir naujadarų, žinoma, galima siūlyti, bet jie turėtų atitikti kalbos vartotojų ir normintojų keliamus atitikmens ir svetimžodžio reikšmės adekvatumo, darumo, ekono-

miškumo ir kt. kriterijus (žr. Miliūnaitė 2004: 35–38; BNSNK 2007 ir kt.). Kaip rodo šio ir kitų tyrimų rezultatai, tik tokie atitikmenys yra pajėgūs konkuruoti su svetimžodžiais[11]. Atitikmenų pãieškos neturėtų trukdyti teikti visuomenei adaptuotas tokių svetimžodžių formas. Nederėtų pamiršti bendrosios norminimo nuostatos, kad kitų šalių nacionalinių valgių svetimžodžiai į lietuvių kalbą tradiciškai būdavo įsileidžiami (pvz.: *pica, spagečiai*). Taip pat reikia atsižvelgti į polinkį svarbiausiose dabartinėse tarptautinio bendravimo kalbose paplitusius naujuosius svetimžodžius (ypač klasikinių kalbų kilmės) vertinti nuosaikiau, juos laikyti naujaisiais tarptautiniais žodžiais (plačiau dėl naujųjų svetimžodžių vertinimo kriterijų žr. Miliūnaitė 2004; BNSNK 2007; Vaicekauskienė 2007: 135–152). Kaip tik tokie ir yra daugumas italų kulinarijos svetimžodžių.

IŠVADOS

1. 1990–2008 m. laikotarpio rašytiniuose ir elektroniniuose šaltiniuose rasta per šimtą italų virtuvės patiekalus – makaronų tešlos gaminius, duoną, sūrius, saldumynus, gėrimus – įvardijančių naujųjų svetimžodžių. Jų radimosi kalboje priežastys designatinės ir semantinės: poreikis įvardyti naujas realijas (pvz., *lazanija*) arba išryškinti reikšmės skirtumus, kai naujos ir senos realijos turinys sutampa tik iš dalies (plg. *virtiniai* ir *ravioliai*).

2. Italų kulinarijos svetimžodžiams būdingas raiškos variantiškumas. Pagal prisitaikymą prie lietuvių kalbos sistemos juos galima skirti į keturias grupes: 1) autentiškos rašybos, pvz.: ***cannelloni**, canneloni, canelloni, caneloni* (it. *cannelloni*); 2) įformintus morfologiškai, bet neadaptuotus ortografiškai, pvz., *canelloniai*; 3) adaptuotus ortografiškai, bet neįformintus morfologiškai, pvz., *kaneloni*; 4) adaptuotus ortografiškai ir morfologiškai, pvz., *kaneloniai*. Variantiškumas priklauso nuo svetimžodžio vartosenos tradicijos ir jo ortografijos – dauguma raiškos variantų iš pradžių randasi mėginant perteikti, dažnai su klaidomis, autentišką svetimžodžio rašybą, vėliau – ieškant tinkamiausios sulietuvintos raiškos.

2.1. Nors autentiška rašyba neužkerta kelio adaptuoti italų kulinariją įvardijančių svetimžodžių morfologiškai, skolinimosi procesui įprasta formos kaita dažniausiai vyksta ortografijos ir morfologijos konvergencijos krypti-

[11] Apie leksikos variantų konkurenciją lemiančius veiksnius žr. Girčienė J. (ten pat, 107–127).

mi. Ortografiškai ir morfologiškai adaptuotų raiškos variantų, nors kol kas dar konkuruojančių su autentiškomis ar tik iš dalies adaptuotomis formomis, turi apie trečdalis tirtųjų svetimžodžių. Daugumas iš jų įgauna vyriškosios giminės formas, bet moteriškajai giminei, palyginti su bendraisiais naujųjų svetimžodžių adaptavimo polinkiais, priskiriama taip pat gana daug (net apie trečdalis) italų kulinarijos svetimžodžių. Tai lemia autentiškų formų, turinčių baigmenį *-a*, gausa (plg. it. *mozzarella* – liet. *mocarela*).

2.2. Pastebėta, kad redaguojamai viešajai vartosenai būdingiausios ortografiškai ir morfologiškai adaptuotos, vartosenos ir (norminimo) tradiciją turinčių svetimžodžių formos arba grafiškai išskirtos autentiškos, neturinčių vartosenos (ir norminimo) tradicijos svetimžodžių raiškos formos. Polinkis gana dažnai pasitaikančias autentiškas formas išskirti grafiškai leidžia daryti prielaidą, kad jos suvokiamos kaip netipiškas lietuviško teksto intarpas, vartojamas neturint (tinkamo) atitikmens. Neredaguojamoje privačiojoje vartosenoje autentiškų formų nelinkstama grafiškai skirti, be to, čia dažniau tiek autentiškos, tiek ir visiškai sulietuvintos formos pateikiamos su klaidomis; pačias rečiausias ortografiškai neadaptuotas, bet morfologiškai įformintas svetimžodžių raiškos formas bent jau kol kas galima laikyti privačiosios vartosenos variantais. Tokie vartosenos polinkiai rodo, kad nesulietuvinta raiška šiuolaikiniam kalbos vartotojui (ne profesionalui) tampa ganėtinai įprasta.

3. Atitikmenų yra pasiūlyta maždaug trečdaliui italų kulinarijos svetimžodžių. Lietuviški variantai dažniausiai reiškiami nusakomojo pobūdžio junginiais, neatitinkančiais atitikmenims keliamų ekonomiškumo, darumo, atitikmens ir svetimžodžio reikšmės adekvatumo ir kt. kriterijų, todėl, išskyrus pavienius atvejus, vartosenoje neplinta.

4. Atitikmenų pãieškos neturėtų trukdyti teikti visuomenei adaptuotų italų kulinarijos svetimžodžių formų. Tai galėtų padėti stabdyti nesulietuvintos svetimžodžių raiškos plitimą.

ŠALTINIAI

Ayto J. 2007: *Oxford a Century of New Words*, Oxford University Press.

EUR: Europos Sąjungos terminų žodynas *Eurovoc*. Interneto prieiga: *http://www3.lrs.lt/pls/ev/ev.main*

ĮPVT 2005: A. Šiupienienė. *Į pagalbą valgiaraščių tvarkytojams*, Vilnius: Ciklonas.

Laisvoji interneto enciklopedija „Vikipedija“: *http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page*

Merriam-Webster's Online Dictionary, 11th Edition. Interneto prieiga: *http://www.merriam-webster.com*
Petrauskas V. 2003: *Italų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Žodynas.
TŽŽ 1985: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera.
VLKK KKB: Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Kalbos konsultacijų bankas. Interneto prieiga: *http://www.vlkk.lt/konsultacijos*

LITERATŪRA

BNSNK 2007: *Bendrieji naujųjų skolinių norminimo kriterijai*. Interneto prieiga: *http://www.vlkk.lt/i/news/267.doc*
Girčienė J., Liutkevičienė D. 2007: Sūrių pavadinimų vartosena ir norma. – *Kalbos kultūra* 80, 110–122.
Mikelionienė J. 2000: *Naujoji lietuvių kalbos leksika*. Daktaro disertacija, Kaunas.
Miliūnaitė R. 2004: Skolinių vertės motyvacija. – *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 30–54.
Tartilaitė J. 2008: *Itališkos virtuvės naujažodžiai dabartinėje lietuvių kalboje*. Bakalauro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas.
Vaicekauskienė L. 2007: *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai. Kalbos politika ir vartosena*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Gauta 2008 09 02

LOANWORDS OF ITALIAN CUISINE

Summary

The paper deals with new loanwords referring to Italian cuisine, now very popular in Lithuania. The new loanwords appeared in 1990–2008 in Lithuanian written and electronic sources. The paper discusses major tendencies of the usage of the loanwords in terms of their variability, competition with Lithuanian equivalents, their relation with standard language norms and the prospect of standardisation. There were over 100 terms of Italian cuisine identified in the written and electronic sources of the above period. Most of them refer to the pasta dough, bread, cheeses, sweets and drinks. The causes of their appearance in Lithuanian are designatory and semantic: a need to name new things or identify differences in meaning when semantically old and new words partially overlap.

Loanwords of Italian cuisine in Lithuanian are characterised by the variability of expression, e.g. *cannelloni, canneloni, canelloni, caneloni*; *canelloniai*; *kaneloni*; *kaneloniai* (It. *cannelloni*). The authentic orthography does not prevent the morphological adaptation of the loanwords; however, a change in the form which is most characteristic in the process of borrowing frequently leads to converging the orthography and morphology of the loanword. Lithuanian equivalents have been suggested for ca. one third of loanwords of Italian cuisine. The equivalents are often expressed by descriptive phrases; however, they fail to meet the criteria of language economy, equivalence, meaning adequacy etc., which prevents their wider acceptance in actual use. A search for equivalents should not prevent suggesting adapted forms of loanwords of Italian cuisine to the society.

JURGITA GIRČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
jurgag@lki.lt